OILAVIY BOLALAR UYIDA TARBIYALANAYOTGAN O‘SMIRLARNI UMUMIY O‘RTA TA’LIM JARAYONIGA MUVAFFAQIYATLI INTEGRATSIYALASHUVINING CHORA-TADBIRLARI

Raimov Jasur Jaxongirovich
Qo‘qon davlat universiteti
70310301-Psixologiya mutaxassisligi
94 350-29-18
jasurbekraimov531@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23324636

Annotatsiya: Mazkur tezisda oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlarning umumiy o‘rta ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlashning ijtimoiy-psixologik va pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Ta’lim muhitiga moslashish, tengdoshlar bilan munosabat o‘rnatish, o‘ziga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, emotsional barqarorlik va o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish integratsiyalashuvning muhim omillari sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari tizimli, kompleks va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asosida yoritilib, o‘smirlarni ta’lim jarayoniga samarali jalb etishga qaratilgan tashkiliy-pedagogik hamda psixologik chora-tadbirlar tizimi taklif etiladi. Shuningdek, ta’lim muassasasi, oilaviy bolalar uyi tarbiyachilari, maktab psixologi va ijtimoiy xizmatlar o‘rtasidagi hamkorlikni takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: oilaviy bolalar uyi, o‘smirlik davri, ijtimoiy-psixologik integratsiya, ta’limga moslashuv, o‘quv motivatsiyasi, emotsional barqarorlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, psixologik profilaktika, ped

1. KIRISH

O‘smirlarning umumiy o‘rta ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ularning intellektual rivojlanishi, shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi va jamiyatda munosib o‘rin egallashiga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy-psixologik jarayondir. Ayniqsa, oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlar uchun ta’lim muhiti nafaqat bilim olish makoni, balki ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtirish, shaxslararo aloqalarni rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish va kelajakdagi hayotiy istiqbollarni belgilash vositasi ham hisoblanadi.

O‘smirlik davrida o‘zlikni anglash, mustaqillikka intilish, tengdoshlar tomonidan tan olinishga ehtiyoj, emotsional kechinmalarning kuchayishi va shaxsiy qadriyatlarning shakllanishi kuzatiladi. Mazkur jarayonlar ta’lim muhitidagi munosabatlar bilan o‘zaro ta’sirlashib, o‘smirning o‘quv faoliyati, ijtimoiy faolligi va psixologik farovonligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlarning ta’limga integratsiyalashuvini faqat akademik o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bilan baholash yetarli emas. Ushbu jarayon o‘quvchining jamoaga mansublik hissi, pedagoglar bilan ishonchli munosabatlari, tengdoshlar bilan muloqoti, o‘z imkoniyatlariga ishonchi va ta’lim faoliyatidagi mustaqilligi bilan ham tavsiflanishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunida bolaning bilim olish huquqi hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning ta’lim olishiga oid kafolatlar belgilangan. Mazkur huquqiy asos ta’lim muassasalarida barcha bolalarning individual ehtiyojlari va manfaatlarini hisobga oluvchi qo‘llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish zaruratini kuchaytiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, o‘smirning maktabga jismonan qatnashi uning ta’lim jarayoniga to‘liq integratsiyalashganini anglatmaydi. O‘quvchining sinf jamoasida o‘zini erkin his qilishi, ta’lim topshiriqlarida faol ishtirok etishi, qiyinchiliklarni yengishga intilishi va o‘zini jamoaning teng huquqli a’zosi sifatida qabul qilishi ham muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan, integratsiyalashuvni ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar bir martalik yordam bilan cheklanmasdan, uzluksiz psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimiga asoslanishi zarur.

Tadqiqotning maqsadi - oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlarning umumiy o‘rta ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga ta’sir etuvchi psixologik va pedagogik omillarni nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ularni rivojlantirishga qaratilgan amaliy chora-tadbirlar tizimini asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: integratsiyalashuvning psixologik mazmunini ochib berish; o‘smirlarning ta’lim muhitiga moslashuviga ta’sir etuvchi omillarni tizimlashtirish; psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlarini belgilash; ta’lim muassasasi, tarbiyachilar va ijtimoiy xizmatlar hamkorligini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

2. Metodlar

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini tizimli yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv hamda ijtimoiy-psixologik yondashuv tashkil etadi. Tizimli yondashuv o‘smirning ta’limga integratsiyalashuvini shaxsiy xususiyatlar, oilaviy bolalar uyidagi tarbiyaviy muhit, maktab jamoasi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash omillarining o‘zaro ta’siri sifatida o‘rganish imkonini beradi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa har bir o‘smirning individual ehtiyojlari, qiziqishlari, mavjud imkoniyatlari va rivojlanish sur’atlarini hisobga olishni nazarda tutadi.

Tadqiqot doirasida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanish metodologik jihatdan maqsadga muvofiq deb belgilandi. Ushbu metodlar integratsiyalashuv jarayonining tarkibiy qismlarini aniqlash, psixologik-pedagogik yordam yo‘nalishlarini tasniflash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

O‘smirlarning integratsiyalashuv holatini empirik o‘rganish uchun quyidagi diagnostik yo‘nalishlarni qo‘llash tavsiya etiladi:

1. **Ijtimoiy-psixologik moslashuvni baholash:** o‘smirning maktab qoidalarini qabul qilishi, sinf jamoasiga moslashuvi va pedagoglar bilan munosabatlarini o‘rganish.
2. **Emotsional holatni o‘rganish:** xavotir, hissiy zo‘riqish, o‘ziga ishonch va psixologik xavfsizlik bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarni baholash.
3. **O‘quv motivatsiyasini aniqlash:** ta’limga qiziqish, muvaffaqiyatga intilish va mustaqil o‘qish faoliyatini tahlil qilish.
4. **Shaxslararo munosabatlarni o‘rganish:** tengdoshlar bilan hamkorlik, nizolarni hal qilish va jamoaviy faoliyatda ishtirok etish xususiyatlarini aniqlash.
5. **Ta’lim natijalarini monitoring qilish:** davomat, fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish, darsdagi faollik va topshiriqlarni bajarish dinamikasini kuzatish.

Diagnostik ma’lumotlarni o‘quvchining o‘zi bilan suhbat, pedagogik kuzatuv, psixologik so‘rovnomalar hamda tarbiyachi va fan o‘qituvchilarining xolis baholari bilan o‘zaro taqqoslash lozim. Voyaga yetmaganlar bilan ishlashda tegishli rozilik, maxfiylik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va psixologik xavfsizlik tamoyillariga rioya etilishi zarur.

Mazkur tezis nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda empirik tajriba natijalari yoki statistik ko‘rsatkichlar alohida eksperimental tadqiqot bilan tasdiqlangan faktlar sifatida taqdim etilmaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Natijalar

Nazariy tahlil asosida oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlarning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvini qo‘llab-quvvatlashning o‘zaro bog‘liq beshta asosiy yo‘nalishini ajratish mumkin.

Birinchi yo‘nalish — individual psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash. Har bir o‘smirning psixologik xususiyatlari, o‘quv ehtiyojlari, qiziqishlari va moslashuv darajasini hisobga oluvchi individual rivojlanish rejasi ishlab chiqilishi lozim. Rejada qisqa muddatli maqsadlar, zarur yordam turlari va rivojlanish dinamikasini baholash mezonlari belgilanadi. Ushbu yondashuv o‘smirning imkoniyatlarini hisobga olish va uning ta’lim jarayonidagi faol ishtirokini rag‘batlantirishga qaratiladi.

Ikkinchi yo‘nalish — emotsional barqarorlik va o‘ziga ishonchni rivojlantirish. Psixologik mashg‘ulotlar orqali o‘smirlarda o‘z his-tuyg‘ularini anglash, emotsional zo‘riqishni boshqarish, stressli vaziyatlarda maqbul yechim topish va o‘z imkoniyatlarini real baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Bunda individual maslahatlar, refleksiv mashqlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va ijobiy o‘zini baholashni qo‘llab-quvvatlovchi faoliyat shakllaridan foydalanish mumkin.

Uchinchi yo‘nalish — ijtimoiy munosabatlar va sinf jamoasiga mansublik hissini shakllantirish. O‘smirning sinf jamoasida o‘zini qabul qilingan va hurmat qilingan shaxs sifatida his qilishi integratsiyalashuvning muhim shartidir. Shu maqsadda hamkorlikdagi topshiriqlar, kichik guruhlarda ishlash, sport va ijodiy loyihalar, tengdoshlar ko‘magiga asoslangan faoliyatni tashkil etish tavsiya etiladi. Bunda o‘quvchining tarbiyalanish sharoitini oshkor qilish yoki uni alohida toifaga ajratish orqali tamg‘alashga yo‘l qo‘ymaslik zarur.

To‘rtinchi yo‘nalish — o‘quv motivatsiyasi va akademik ko‘nikmalarni rivojlantirish. O‘quv dasturidagi ayrim bo‘shliqlarni aniqlash, fanlar bo‘yicha qo‘shimcha mashg‘ulotlar tashkil etish, mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish va erishilgan natijalarni muntazam e’tirof etish ta’lim faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi. O‘quv maqsadlarini o‘smir bilan birgalikda belgilash va ularning bajarilishini bosqichma-bosqich kuzatish ta’lim jarayonida mas’uliyat va mustaqillikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Beshinchi yo‘nalish — idoralararo va kasbiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. Maktab ma’muriyati, maktab psixologi, sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, oilaviy bolalar uyi tarbiyachilari hamda tegishli ijtimoiy xizmatlar o‘rtasida izchil hamkorlik mexanizmini shakllantirish zarur. Bunda o‘smirga ko‘rsatiladigan yordamning uzviyligi, mas’uliyatlarning aniq taqsimlanishi va zarur ma’lumotlarning maxfiylik talablariga muvofiq almashinuvi ta’minlanishi lozim.

Ushbu yo‘nalishlardan kelib chiqib, integratsiyalashuvni tashkil etishning quyidagi bosqichma-bosqich modeli taklif etiladi:

- **Diagnostik bosqich:** o‘smirning ta’limga moslashuvi, o‘quv ehtiyojlari, psixologik holati va ijtimoiy munosabatlarini o‘rganish.
- **Rejalashtirish bosqichi:** individual rivojlanish maqsadlari va psixologik-pedagogik yordam choralarini belgilash.
- **Amaliy-korreksion bosqich:** psixologik mashg‘ulotlar, o‘quv yordami, tengdoshlar bilan hamkorlik va pedagogik qo‘llab-quvvatlashni amalga oshirish.
- **Monitoring bosqichi:** davomat, o‘zlashtirish, sinf jamoasidagi ishtirok va o‘smirning subyektiv farovonligi dinamikasini baholash.
- **Takomillashtirish bosqichi:** monitoring natijalariga asoslanib, individual yordam rejasini qayta ko‘rib chiqish va zarur chora-tadbirlarni yangilash.

Taklif etilayotgan modelning muhim jihati shundaki, integratsiyalashuv faqat o‘smirning mavjud muhitga moslashishi sifatida emas, balki ta’lim muhitining ham o‘quvchining ehtiyojlariga javob bera olishi sifatida qaraladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. Muhokama

Olingan nazariy umumlashtirishlar oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlarning ta’limga integratsiyalashuvini ko‘p omilli jarayon sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Bunda individual psixologik xususiyatlar, o‘quv faoliyati, tengdoshlar bilan munosabatlar va kattalarning qo‘llab-quvvatlashi o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinishi kerak.

Integratsiyalashuvdagi qiyinchiliklarni faqat o‘smirning shaxsiy xususiyatlari bilan izohlash bir tomonlama yondashuv hisoblanadi. Ayrim vaziyatlarda muammolar o‘quv dasturidagi bo‘shliqlar, sinf jamoasidagi salbiy munosabatlar, pedagogik yordamning yetarli emasligi yoki maktab va tarbiyachilar o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun yordam choralari o‘smirning o‘zini o‘zgartirishga qaratilgan tadbirlar bilangina cheklanmasdan, uning atrofidagi ijtimoiy-ta’limiy muhitni takomillashtirishni ham qamrab olishi lozim.

Psixologik-pedagogik yordamning samaradorligini baholashda faqat yakuniy o‘zlashtirish ko‘rsatkichlariga tayanish maqsadga muvofiq emas. Davomatning yaxshilanishi, darsdagi faollikning ortishi, o‘qituvchilar bilan ishonchli munosabatlarning shakllanishi, tengdoshlar bilan hamkorlik va o‘quvchining o‘z rivojlanishini ijobiy baholashi ham muhim ko‘rsatkichlar sifatida qaralishi mumkin. Biroq ushbu ko‘rsatkichlarning real samaradorligi amaliy tadqiqot davomida o‘lchov vositalari va oldindan belgilangan mezonlar asosida tekshirilishi kerak.

Taklif etilayotgan yondashuvning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u ta’lim muassasasi va oilaviy bolalar uyi o‘rtasidagi hamkorlikni tasodifiy aloqalardan tizimli faoliyatga aylantirishga yo‘naltirilgan. Shu bilan birga, modelning samaradorligini ilmiy jihatdan isbotlash uchun uni muayyan ta’lim muassasalarida sinovdan o‘tkazish, dastlabki va yakuniy diagnostika natijalarini taqqoslash, zarur hollarda taqqoslash guruhidan foydalanish hamda ma’lumotlarni tegishli statistik metodlar orqali tahlil qilish talab etiladi.

XULOSA

Oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlarni umumiy o‘rta ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlash kompleks, uzluksiz va shaxsga yo‘naltirilgan psixologik-pedagogik yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayon o‘quvchining akademik natijalari bilan bir qatorda uning emotsional barqarorligi, ijtimoiy munosabatlari, jamoaga mansublik hissi va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini ham qamrab olishi lozim.

Tezis doirasida individual rivojlanish rejasi, psixologik qo‘llab-quvvatlash, tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlarni shakllantirish, o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish va idoralararo hamkorlikni kuchaytirishni o‘z ichiga olgan chora-tadbirlar tizimi taklif etildi. Ushbu tizimni amaliyotga joriy etishda muntazam monitoring, individual ehtiyojlarni hisobga olish va o‘smirning sha’ni hamda qadr-qimmatini himoya qilish tamoyillariga rioya etish muhimdir.

Shunday qilib, oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlarning ta’limga integratsiyalashuvini takomillashtirishning istiqbolli yo‘nalishi o‘quvchi, pedagog, psixolog, tarbiyachi va ijtimoiy xizmatlar hamkorligiga asoslangan yaxlit qo‘llab-quvvatlash mexanizmini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini empirik tadqiqotlar orqali baholashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son. LexUZ - rasmiy matn.
2. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Bowlby, J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. New York: Basic Books, 1988.
4. Deci, E. L., Ryan, R. M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. Psychological Inquiry, 2000, 11(4), 227–268.
5. Masten, A. S. Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. American Psychologist, 2001, 56(3), 227–238.
6. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.